

ΚΥΒΕΡΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ. ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (1980-1995)

ΜΗΤΣΟΣ ΜΠΙΛΑΛΗΣ

*** Τα τέσσερα κείμενα του φακέλου βασίζονται σε εισηγήσεις που έγιναν στο Συνέδριο που διοργάνωσε το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με θέμα «Τεχνοπολιτισμός: Νέες Τεχνολογίες, Νέες Επιστημολογίες» (Μάρτιος 2006)**

Ο Μήτσος Μπιλάλης διδάσκει Θεωρία και Τεχνολογία της Ιστορίας στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
mbilalis@ha.uth.gr

Αν και έχουν περάσει περισσότερα από δεκαπέντε χρόνια εξοικείωσης με τις τεχνολογίες του κυβερνοχώρου, οι συζητήσεις γύρω από τον κυβερνοπολιτισμό (cyberculture), δηλαδή γύρω από το συνολικό πλέγμα των διαμοιβών των ψηφιακών τεχνολογιών στο πεδίο της κουλτούρας, συναντούν ακόμα αρκετές δυσκολίες.¹ Οι δυσκολίες όμως αυτές ελάχιστα ξενίζουν· μοιάζουν, λιγότερο ή περισσότερο, αναμενόμενες: το χρονικό διάστημα της συμβίωσης με τις κυβερνητικές τεχνολογίες φαντάζει ανεπαρκές για την ενεργοποίηση εκείνων των αναστοχαστικών μηχανισμών, οι οποίοι θα επέτρεπαν την επεξεργασία των νέων εμπειριών και την κριτική συνεξέταση τεχνολογιών, υποκειμένων και δράσεων. Θα μπορούσε, επίσης, να ισχυριστεί κανείς πως παραμένουν μετέωρες οι βασικές λεκτικές επιλογές, οι οποίες επιχειρούν να αποδώσουν το περίγραμμα του κυβερνοπολιτισμού. Συνωθούμενες κυρίως μετά από το πρόθεμα 'cyber', λέξεις όπως για παράδειγμα, cyborg, κυβερνοχώρος (cyberspace), κυβερνοσώμα (cyberbody), κυβερνοεαυτός (cyberself), ή κυβερνοέθνος (cybernation), συνεχίζουν ακόμα και στις μέρες μας να ηχούν ανοίκεια. Το εξωτικό άκουσμα των

νοιών αυτών κατατάσσει συνειρμικά τις πραγματικότητες οι οποίες καλούνται να ονοματίσουν στη σφαίρα του καινούριου_ αποσυνδέει τα σημαινόμενά από προγενέστερες τυχές της εμπειρίας, δυσχεραίνοντας με τον τρόπο αυτό την πληρέστερη κατανόηση των εννοιών. Ακολουθώντας συνεπώς την συλλογιστική των παραπάνω αιτιάσεων, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι στην αφετηρία των προβλημάτων που συναντά σήμερα μια συζήτηση για τον κυβερνοπολιτισμό, κρύβονται πρώτα από όλα ονόματα και χρόνοι· η διαη ονοματολογία αλλά και οι χρονικότητες των ψηφιακών τεχνολογιών δείχνουν να δυσκολεύονται να υπερβούν το όριο της παροντικότητάς τους, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να σηκώσουν το βάρος της αναγωγής τους στις αρένες της Κριτικής και της Ιστορίας.

Υπάρχει, βεβαίως, και ο αντίλογος. Δύσκολα μπορεί, για παράδειγμα, να αμφισβητηθεί το γεγονός πως το βασικό λεξιλόγιο του κυβερνοπολιτισμού δεν προέκυψε ξαφνικά στα τέλη του εικοστού αιώνα· ειδικά, δε, το πρώτο του συνθετικό κουβαλά επάνω του τα σημάδια μιας διαδρομής εξήντα τουλάχιστον χρόνων. Από το πρώτο συνέδριο κυβερνητικής του ιδρύματος Macy στη Νέα Υόρκη στα 1946² ως το πρώτο «Παγκόσμιο Φόρουμ για τη Διακυβέρνηση του Διαδικτύου» στην Ελλάδα το 2006,³ το πρόθεμα *cyber* δοκιμάστηκε σε δεκάδες γλωσσικές εκδοχές, σε μια προσπάθεια να κατονομαστούν και να οριοθετηθούν διαφορετικές εκφάνσεις της πραγματικότητας στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Πραγματικά, η λεκτική αυτή επέλαση δεν άφησε σχεδόν τίποτα ανέγγιχτο στο πέρασμά της: μεμονωμένα υποκείμενα και συλλογικότητες, έμβιες και ανόργανες υλικότητες, ζώα και μηχανές, οργανώσεις του πολιτικού και λογοτεχνίες του φανταστικού, φιλοσοφικές διαπραγματεύσεις και κινηματογραφικές παραγωγές, νεανικές υποκουλτούρες και οπλικά συστήματα, συσκευές μιας ευδαιμονικής καθημερινότητας και πολιτισμικές πρακτικές του ύστερου καπιταλισμού, γνωστικά αντικείμενα σε πανεπιστήμια και δελτία ειδήσεων σε τηλεοπτικά κανάλια. Μεταπηδώντας διαρκώς από τη μια περιοχή του βιώματος στην άλλη, ο εννοιολογικός ορίζοντας της κυβερνητικής αρχικά και του κυβερνοπολιτισμού στη συνέχεια, διευρυνόταν συνεχώς σ' ολόκληρη τη διάρκεια της μεταπολεμικής αλλά και της μεταψυχροπολεμικής περιόδου. Με τη σειρά της, η αδιάκοπη αυτή συσώρευση κάτω από την ομπρέλα του 'cyber' υποκειμένων, υλικοτήτων και επιτελέσεων, μας ξαναγουρίζει στη σημασία των ονομάτων και των χρόνων, αλλά για εντελώς διαφορετικούς λόγους αυτή τη φορά: Η προσέγγιση του κυβερνοπολιτισμού δεν φαίνεται να δυσκολεύει τόσο εξαιτίας της παροντικότητας των συναφών εξελίξεων ή της ανεπάρκειας των λεκτικών τους περιγραφών, όσο αντίθετα, από τα επάλληλα και πολλές φορές αντιφατικά εννοιολογικά φορτία, τα οποία έχουν ήδη επικαθήσει πάνω στη βασική ορολογία του κυβερνοπολιτισμού, και από τις πολλαπλές χρονικότητες

του εικοστού αιώνα που έχουν ήδη στοιχειώσει μέσα στους νεολογισμούς του διαδικτυακού σύμπαντος.

Θα μπορούσε συνεπώς, να υποστηρίξει κανείς πως η κάθοδος των κυβερνητικών τεχνολογιών στο στίβο της καθημερινότητας λίγο πριν την έναρξη της τελευταίας δεκαετίας του εικοστού αιώνα, φαίνεται πως έχει συντελέσει στη διαμόρφωση μορφών κουλτούρας, οι οποίες, επειδή ακριβώς έχουν ήδη σωρεύσει στο εσωτερικό τους ένα εκρηκτικό μείγμα αλληλεπικαλυπτόμενων ιστοριών και νοημάτων, δεν διαθέτουν πλέον την πολυτέλεια να αντιστοιχίζουν επακριβώς τις λέξεις τους με καθορισμένες σημασίες. Η ίδια λέξη καλείται κάθε φορά να αποδώσει διαφορετικό περιεχόμενο, καθώς μεταβάλλεται διαρκώς το πλαίσιο της χρήσης της· κάθε εκφορά της συναντιέται επιλεκτικά με ιστορίες και νοήματα του παρελθόντος, χωρίς όμως να δεσμεύεται από αυτά στην επόμενη χρήση της.⁴ Εάν, λοιπόν, υπάρχει μια πιθανότητα να συζητήσει κανείς σήμερα για κυβερνοπολιτισμό, τότε θα πρέπει να μιλήσει αναγκαστικά για έναν πολιτισμό του υποκαθορισμού.⁵ Με άλλα λόγια, θα πρέπει να μιλήσει για ένα πολιτισμό που όσο περισσότερα ονόματα φτιάχνει για περιγράψει τις πραγματικότητές του, τόσο περισσότερο διασπά την ενότητα του.⁶

Η κατανόηση του κυβερνοπολιτισμού μέσα από τη 'συνθήκη του ψηφιακού υποκαθορισμού', δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την προσέγγιση του πρώτου με τα εργαλεία της ιστορικής έρευνας. Καταρχήν, ανακύπτει ένα γενικό ερώτημα: Αν η ιστορία αποτελεί –ανάμεσα στα άλλα– ένα συντακτικό μηχανισμό, στη βάση του οποίου ταξινομούνται οι εμπειρίες του παρελθόντος προκειμένου να ερμηνευθούν και να αποκτήσουν ενότητα και αλληλουχία τα δεδομένα του παρόντος, τότε τι είδους 'ιστορία' θα μπορούσε να επικαλεστεί ένας πολιτισμός, ο οποίος στο επίπεδο, τουλάχιστον, της γλωσσικής του σύνταξης, χαρακτηρίζεται από γενικευμένη ανεπάρκεια και από απουσία ενότητας; Για να το πούμε διαφορετικά, υπάρχει πιθανότητα να έχουν παραχθεί ιστοριογραφικά αφηγήματα στο εσωτερικό του κυβερνοπολιτισμού, ακριβώς σε μια προσπάθεια να τιθασευτεί η πολυμορφία και η απροσδιοριστία του; Και εάν μπορούμε να διακρίνουμε αφηγήματα ιστορικής ερμηνείας, πόσο διαφορετικά ή και αντιφατικά μεταξύ τους τελικά είναι αυτά; Κατόρθωσαν κάποια από αυτά να καταστούν κυρίαρχα; Και, το κυριότερο: εάν υπήρξαν συγκεκριμένα μονοπάτια πάνω στα οποία βάδισε η εξιστόρηση των πολυεπίπεδων διαδρομών του κυβερνοπολιτισμού, πώς διαχύθηκαν αυτές οι ιστορίες στα ευρύτερα ακροατήρια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα; Πώς συναντήθηκαν με άλλες ιστορίες; Πώς επηρεάζουν, γενικότερα, το βίωμα και τη συναίσθηση του ιστορικού χρόνου; Σε ποιο βαθμό, τελικά, συμβάλλουν στη διαμόρφωση σύγχρονων μορφών ιστορικής κουλτούρας, συναρτώντας την αναζήτηση του παρελθόντος με ευρύτερες έγνοιες και διεκδικήσεις του παρόντος;⁷

Εκκινώντας από τα τελευταία ερωτήματα, εάν υπάρχει κάτι το οποίο αποδίδει πληρέστερα τον κυβερνοπολιτισμό ως μαζική κουλτούρα, αυτό θα είχε να κάνει κυρίως με κάποιες σημαντικές αλλαγές στην αίσθηση του χρόνου. Ιδιαίτερα στο τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα η γραμμική ακολουθία παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος πάνω στο συνεχές του χρόνου –στη βάση της οποίας είχαν θεμελιωθεί οι κυρίαρχες μορφές ιστορικής κουλτούρας του δυτικού κόσμου κατά τους τελευταίους δύο τουλάχιστον αιώνες– άρχισε να φαντάζει ολοένα και λιγότερο αυτονόητη ή δεδομένη. Όσο επεκτεινόταν η διάδοση των κυβερνητικών τεχνολογιών, τόσο περισσότερο «η μελλοντικότητα [συνδυαζόταν] χωρίς διαμεσολαβήσεις με την παρελθοντικότητα...», αποκλείοντας κάθε πιθανότητα για το παρόν, αφού το παρόν συνέβαινε «... τόσο γρήγορα, ώστε τελικά να μην είναι δυνατόν να συμβαίνει...»⁸ Για τον θεωρητικό της τεχνολογίας Peter Lunenfeld, σ' ολόκληρη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα η συναίρεση μέλλοντος και παρελθόντος σε βάρος του παρόντος έμοιαζε με έναν όγκο που εξαπλωνόταν επιθετικά με μεταστάσεις στο σώμα της κουλτούρας, υποτάσσοντας ολοένα και περισσότερες περιοχές της σύγχρονης εμπειρίας στις λογικές των ψηφιακών τεχνολογιών.⁹ Ένα παράδειγμα: όταν, κάπου στις αρχές της δεκαετίας του '90, ένας χρήστης προσωπικού ηλεκτρονικού υπολογιστή προσπαθούσε να μάθει κάποιες εντολές προκειμένου να μπορεί να πληκτρολογεί κείμενά του, την ίδια στιγμή είχε αρχίσει να ενσωματώνει την πιθανότητα ότι η γνώση αυτή μπορεί να μην του χρειαζόταν πια όταν τελικά θα είχε μάθει τις εντολές, αφού τα λογισμικά προγράμματα είχαν αρχίσει να αλλάζουν ή να αναβαθμίζονται με ταχύτατους ρυθμούς.

Με άλλα λόγια, καλούνταν να λειτουργήσει σε ένα περιβάλλον όπου το μέλλον φάνταζε ως ένας ισοδύναμος εταίρος του παρόντος, την ίδια στιγμή που το παρόν φαινόταν ήδη αναπόδραστα παλιό, εξαιτίας της χρονικής επιτάχυνσης που εισήγαν οι ψηφιακές τεχνολογίες στην καθημερινότητα της εποχής. Η αποδοχή της ταχύτατης παλαίωσης του παρόντος μπροστά σ' ένα ήδη προεξοφλημένο μέλλον αναδεικνυόταν σταδιακά σε κυρίαρχη δομή της αίσθησης. Στο συμβολικό επίπεδο της γλώσσας, ο κυβερνοπολιτισμός εκφραζόταν καλύτερα στο συντελεσμένο μέλλοντα παρά στον ενεστώτα, καθώς η καινοφανής αυτή συναίσθηση της ελαχιστοποίησης της απόστασης ανάμεσα στο επικείμενο και στο ήδη συντελεσμένο, διεκδικούσε πεισματικά την κυριαρχία της απέναντι στη δυνατότητα διάκρισης μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος.¹⁰

Οι αναγωγές στο παρελθόν της τεχνολογίας

Μέσα στο πλαίσιο των πρωτόγνωρων ανακατατάξεων που αφορούσαν στη δόμηση της εμπειρίας του χρόνου και στη συναίσθηση της ιστορικότητας, έκαναν την εμφάνισή τους,

στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι πρώτες απόπειρες κατανόησης του κυβερνοπολιτισμού ως ιστορικού φαινομένου. Στα χρόνια που ακολούθησαν έως τα μέσα της επόμενης δεκαετίας, γράφτηκαν πολλά εξιστορητικά κείμενα. Σταδιακά, τα κείμενα αυτά άρχισαν να επικεντρώνονται γύρω από συγκεκριμένα ζητήματα και να συγκλίνουν προς επιμέρους θεματικές. Με τον τρόπο αυτό, πριν ακόμα ξεκινήσει η μαζική διάχυση των ψηφιακών τεχνολογιών του διαδικτύου, θα μπορούσαμε να δεχθούμε πως είχε ήδη ολοκληρωθεί ένας πρώτος κύκλος ιστορικοποίησης του κυβερνοπολιτισμού.

Η κυρίαρχη μέριμνα που συνένωνε τις πρώτες αυτές 'ιστορίες' του κυβερνοπολιτισμού, είχε να κάνει, κυρίως, με τη σύνδεση των ψηφιακών τεχνολογιών της εποχής με ευρύτερες τεχνολογικές αλλά και κοινωνικές πραγματικότητες των δύο τελευταίων αιώνων. Μέσα από διαφορετικές αναγωγές, οι ψηφιακές τεχνολογίες του ύστερου εικοστού αιώνα αναζητούσαν τη συνέχειά τους με το νεωτερικό παρελθόν της τεχνολογίας, σε μια προσπάθεια να συμφιλιωθούν οι εκρηκτικοί χρονισμοί του παρόντος με τις εμπειρίες και τις οικειότητες του κοντινού παρελθόντος. Πρέπει να σημειώσουμε, όμως, πως πέρα από το γεγονός της κοινής τους συνισταμένης, οι παραπάνω αναζητήσεις δρομολογήθηκαν σε πολύ διαφορετικά μεταξύ τους ακαδημαϊκά συμφραζόμενα, αντανakλώντας διαφορετικές παραδόσεις, προθέσεις και προσδοκίες. Γράφτηκαν επίσης σε πολύ διαφορετικούς τόνους: αρκετές υπήρξαν υπέρμετρα αισιόδοξες, άλλες ήταν καταστροφολογικές και άλλες –οι λιγότερες πάντως– πιο αμφίθυμες και κριτικές.

Η εξιστόρηση των διαφορετικών όψεων του κυβερνοπολιτισμού δεν κατόρθωσε τελικά να συγκροτήσει μια αυτόνομη ιστοριογραφική περιοχή κατά τη δεκαπενταετία 1980-1995. Αντίθετα, κινήθηκε περισσότερο στο μεταίχμιο μεταξύ ακαδημαϊκής και δημόσιας ιστορίας. Από την άλλη μεριά όμως, οι εξιστορητικές αυτές αφηγήσεις εντάχθηκαν σ' ένα γενικευμένο διάλογο για τη σχέση κοινωνίας και τεχνολογίας, προλειαίνοντας το έδαφος για περισσότερο κριτικές ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των ψηφιακών τεχνολογιών στα αμέσως επόμενα χρόνια. Την ίδια στιγμή, τα βασικά ερωτήματα και οι εκτιμήσεις που τέθηκαν γύρω από την ιστορικότητα των ψηφιακών τεχνολογιών, αποτέλεσαν γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα σε διακριτά γνωστικά αντικείμενα, από την ιστορία της τεχνολογίας, του κινηματογράφου ή της φωτογραφίας ως την ιστορία των φυσικών επιστημών και την οικονομική θεωρία και από την κοινωνική ανθρωπολογία, τη φιλοσοφία ή τη λογοτεχνική κριτική ως τις σπουδές της επικοινωνίας, την πολιτική ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου και τις σπουδές του κοινωνικού φύλου.¹¹

Οι απόπειρες να συνδεθούν οι πραγματικότητες του κυβερνοπολιτισμού με προγενέστερες τεχνολογικές και κοινωνικές εξελίξεις ακολούθησαν δύο κύριους δρόμους.

υγκρότησαν, ουσιαστικά, δύο βασικές γραμμές ιστοριογραφικής άμυνας απέναντι σε μια πραγματικότητα που έμοιαζε να αναδύει παρόν, παρελθόν και μέλλον σε μια αξεχώριστη (ή δύσκολα προσπελάσιμη) ενότητα. Με το πέρασμα του χρόνου, οι γραμμές αυτές συμπύκνωσαν τα διαφορετικά πιχειρήματα και οριοθέτησαν τελικά δύο κυρίαρχες αφηγηματικές εκδοχές, στη βάση των οποίων επιχειρήθηκε η αποατάσταση της γραμμικότητας του χρόνου του κυβερνοπολιτισμού και η εγγραφή του τελευταίου σε οικείες σχηματοποιήσεις της νεώτερης και σύγχρονης ιστορίας.

Η πρώτη γραμμή άμυνας βασίστηκε στην *ανάκληση της μοιότητας*. Η γραμμή αυτή, αν και εξακτινώθηκε σε ποικίλες κφάνσεις, στην ουσία επέλεγε να κατανοεί τον κυβερνοπολιτισμό ως παλιό πρόβλημα με ήδη δοσμένες απαντήσεις.¹² Η συλλογιστική της οργανωνόταν κυρίως γύρω από μια ιστορική της αναστροφής: καθετί που συγκροτεί τον κυβερνοπολιτισμό σήμερα το έχουμε ξαναδεί στο παρελθόν, ή αλλιώς, αυτό που βιώνουμε σήμερα μοιάζει με τότε που... Με τον τρόπο αυτό, οι κυβερνητικές τεχνολογίες και ο ρόσμος τους ανάγονταν διαρκώς και εξομοιώνονταν με οικείες εμπειρίες, βγαλμένες από το παρελθόν της εκμηχάνισης του δυτικού κόσμου. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονισθεί πως το παρελθόν αυτό ανασυρόταν συνήθως *à la arte*: το κομπιούτερ μοιάζει με τη γραφομηχανή του μεσοιολέμου, η εικονική πραγματικότητα μοιάζει με τα διοράματα και τα άλλα οπτικά παιχνίδια της αστικής τάξης του δέκατου ένατου αιώνα, η υπερκειμενικότητα του διαδικτύου ιντανακλά τον κόσμο του Γουτεμβέργιου, κλπ. Η σχεδόν ιντανακλαστική αυτή αναγωγή των ψηφιακών τεχνολογιών με υλικότητες και εμπειρίες που προσκτήθηκαν, κυρίως, στο διάστημα 1800-1945 εκμηδένιζε τις διαφορές και τις αποπτώσεις ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. Αποφεύγοντας τη βάση μιας κριτικής γενεαλογικής προσέγγισης, ο κυβερνοπολιτισμός εγγραφόταν σχεδόν αυτόματα στη μακρά διάρκεια των μοντέρνων καιρών.¹³ Το πιο σημαντικό, όμως, στοιχείο της παραπάνω ερμηνευτικής στρατηγικής ήταν ότι η προβολή των δεδομένων του κυβερνοπολιτισμού στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία που επιλεγόταν κάθε φορά, κατέληγε συνήθως στην τελική απαξίωση του τεχνολογικού, ιδέα από την αντιδιαστολή του είτε με το 'ανθρώπινο' είτε με το 'φυσικό'. Με τον τρόπο αυτό, η ανοικειότητα που προκαλούσε ο κυβερνοπολιτισμός απομειωνόταν διπλά: οι τεχνολογίες του όχι μόνο ανήκαν οργανικά στην ακολουθία της Βιομηχανικής Επανάστασης, αλλά συνιστούσαν το ιστορικό απόγειο της εκτεχνολόγησης του δυτικού πολιτισμού, με όλες τις θετικές και τις αρνητικές –κυρίως– επιπτώσεις.¹⁴

Η δεύτερη τάση ιστορικοποίησης του κυβερνοπολιτισμού ακολούθησε διαφορετικό δρόμο. Επέδειξε μια αξιωματική προσηκόλληση στο μέλλον και στη σαγήνη που προένοούσε η οργιαστική επιτάχυνση του παρόντος. Στην προοπτική να κατονομάσει τις πραγματικότητες ενός πολιτι-

σμού, στο εσωτερικό του οποίου η αστάθεια του νοήματος παρέμενε κεντρικό πρόβλημα, μια μερίδα των κειμένων της εποχής προχώρησε σε μια υστερική παραγωγή νεολογισμών. Στις αρχές κυρίως της δεκαετίας του 1990, τα ακαδημαϊκά λεξιλόγια γέμισαν από ηχηρές ορολογίες, οι οποίες προέτασσαν ασταμάτητα τα προθέματα *cyber* και *hyper* μπροστά από μια μεγάλη γκάμα λέξεων της καθημερινότητας.¹⁵ Παρόλο, όμως, που φαίνονταν ολοκαίνουργιες και έτοιμες να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός βλέμματος στραμμένου προς το μέλλον, οι λέξεις αυτές είχαν ήδη σωρεύσει επάνω τους ίχνη του παρελθόντος. Οι περισσότερες προέρχονταν ή παρέπεμπαν άμεσα στις γλωσσικές εμπειρίες πολιτισμικών υποομάδων, οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν στις προηγούμενες τρεις δεκαετίες. Φοιτητές-χάκερ της δεκαετίας του '60, έφηβοι που διασκέδαζαν με τηλεφωνικές υποκλοπές και φάρσες στη δεκαετία του '70, πρώτες κοινότητες ερασιτεχνών προγραμματιστών μετά το 1971, κυβερνοπάνκ στη Silicon Valley του '70 και φανατικοί αναγνώστες του William Gibson στις αρχές του '80, ήταν μερικές μόνο από τις συλλογικότητες που δάνεισαν τις λέξεις και τις εικόνες τους στις επιστημονικές αναλύσεις γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1980.¹⁶ Οι λέξεις, όμως, σπάνια έρχονται μόνες τους. Εκείνο που είχε ιδιαίτερη σημασία ήταν το γεγονός πως υιοθετώντας τα λεξιλόγια των παραπάνω συλλογικών υποκειμένων, ο κυβερνοπολιτισμός των αρχών της δεκαετίας του '90 μπολιάστηκε σταδιακά με τις ιστορίες αλλά και τις αντιλήψεις που κουβαλούσαν μαζί τους αυτές οι λέξεις. Με τον τρόπο αυτό, περιθωριακές για την εποχή τους συσσωματώσεις μετακένωσαν σε αναλύσεις των τελευταίων χρόνων του εικοστού αιώνα την πεποίθηση ότι οι κυβερνητικές τεχνολογίες μπορούσαν να καταλύουν αποφασιστικά τις υπάρχουσες κοινωνικές δεσμεύσεις, είτε προς μια αναμορφωτική ή ακόμα και επαναστατική προοπτική, είτε προς ένα δυστοπικό τέλος, όπου ο επικαθορισμός του ανθρώπινου από το τεχνολογικό θα ήταν πλέον χωρίς επιστροφή.

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως τα κείμενα που ακολούθησαν τη δεύτερη 'γραμμή άμυνας' μείωσαν το βάθος της ιστορικότητας του κυβερνοπολιτισμού. Επιχείρησαν να ερμηνεύσουν τις επιμέρους διαστάσεις του, ανάγοντάς τις αποκλειστικά στη μεταπολεμική εποχή και συγκεκριμένα στο διάστημα 1960-1985. Οι 'ιστορίες' που παρήχθησαν στο πλαίσιο αυτό, παρέμειναν επικές και βαθιά τεχνοντετερμινιστικές.¹⁷ Επικεντρώθηκαν κυρίως στη βιωμένη εμπειρία της τεχνολογίας και μετέφεραν στον πυρήνα των κυρίαρχης κουλτούρας αντιλήψεις και στάσεις, οι οποίες παρέμεναν για μεγάλο χρονικό διάστημα έκκεντρες_ και το πιο βασικό: μιλούσαν για ένα μέλλον που είχε ήδη υπάρξει εν σπέρματι στο κοντινό παρελθόν.

Από την ιστορία στο μύθο: ο 'δεκάλογος' του κυβερνοπολιτισμού

Στο διάστημα 1980-1995, εκτός από την πρόθεση αναγωγής των ψηφιακών τεχνολογιών στο παρελθόν της δυτικής τεχνολογίας, οι απόπειρες ορισμού και ιστορικοποίησης του κυβερνοπολιτισμού συντονίστηκαν και σε ένα άλλο επίπεδο. Παρά τις συνάψεις των κυβερνητικών τεχνολογιών με διαφορετικές κάθε φορά ιστορικές συγκυρίες, παρά τις διακριτές αφετηρίες και τις σημαντικότερες αποκλίσεις στις επιστημολογικές και στις πολιτικές προθέσεις (δεν μπορεί, για παράδειγμα, να αρνηθεί κανείς ότι τα δυο πιο γνωστά διακηρυκτικά κείμενα της περιόδου, το 'Μανιφέστο για τα Cyborgs'¹⁸ της Donna Haraway στα 1985 και το 'Μανιφέστο για το Εδώ και το Τώρα' του Andy Hawks στα 1993,¹⁹ αντανακλούν δυο διαμετρικά αντίθετες απόψεις για την ιστορικότητα του κυβερνοπολιτισμού), είναι δυνατόν να διακρίνει κανείς στις εξιστορητικές συνθέσεις της εποχής την επίμονη παρουσία ορισμένων εννοιών. Οι έννοιες αυτές δεν προέρχονταν από την τεχνική ιδιόλεκτο των υπολογιστών ούτε είχαν να κάνουν με τη μόδα των νεολογισμών της εποχής. Αντίθετα, κουβαλούσαν επάνω τους βαρύτατα ιδεολογικά φορτία, ενώ καλύπτονταν, συνήθως, πίσω από δύο προσωπεία: της αισιοδοξίας και της καταγγελίας.

Πιο συγκεκριμένα, παρασυρόμενες πότε από τη Σκύλλα της ουτοπίας ενός τεχνολογημένου και απαλλαγμένου από ανισότητες μέλλοντος και πότε από τη Χάρυβδη της επερχόμενης κατάπτωσης του τεχνολογικού πολιτισμού και της επιστροφής στην προνεωτερική βαρβαρότητα, οι αναλύσεις της περιόδου 1980-1995 προσπάθησαν να κατανοήσουν την ιστορικότητα του παρόντος, πατώντας πάνω σε συγκεκριμένα διαλεκτικά ζεύγη:

1. ελευθερία / υποταγή,
2. ανατροπή / εξουσία,
3. επέκταση / αποκλεισμός,
4. πρωτοτυπία / προσομοίωση,
5. πρόσκτηση / απώλεια.²⁰

Οι έννοιες αυτές συγκρότησαν σταδιακά τους ακρογωνιαίους λίθους της περιγραφής του κυβερνοπολιτισμού ως ιστορικού φαινομένου. Δουλεύοντας κάθε φορά πάνω σε κάποιο ή σε κάποια από τα σκέλη των διαζεύξεων, η εξιστόρηση του κυβερνοπολιτισμού στοιχήθηκε ουσιαστικά με τα νοηματικά φορτία αλλά τις ιδιαίτερες αποχρώσεις των δέκα παραπάνω εννοιών, αποκτώντας τον δικό της εσωτερικό 'δεκάλογο'. Με τον τρόπο αυτό στα κείμενα της δεκαπενταετίας 1980-1995, ο κυβερνοπολιτισμός κατόρθωσε να συνδεθεί με διαφορετικές ιστορίες απελευθέρωσης (του ατόμου, του υποκειμένου, του σώματος, του κοινωνικού φύλου, της εργασίας, κ.ά.) αλλά και υποταγής (γκέτο, πανοπτική παρακολούθηση, αποκλεισμός). Συναρτήθηκε με τις απώλειες (μνήμη, αυθεντικότητα, ενσώματη υποκειμενικότητα) αλλά τις επεκτάσεις (σωμάτων, υποκειμένων, κεφαλαίων) της

ύστερης νεωτερικότητας. Επίσης, εξετάστηκε και οριοθετήθηκε σε σχέση με ζητήματα και προβληματισμούς, το οποία αντηκούσαν ευρύτερες αναζητήσεις του εικοστού αιώνα (πρόσβαση στη γνώση, σχέση γραπτότητας και προφορικότητας, ανάδυση και θρυμματισμός της ταυτότητας, κ.ά.).

Τέλος, υπήρξε ακόμα μία κοινή αφηγηματική δέσμευση ανάμεσα στις διαφορετικές προσπάθειες ιστορικοποίησης του κυβερνοπολιτισμού. Στα κείμενα της δεκαετίας του '80 αλλά και σ' εκείνα των πρώτων χρόνων της επόμενης, οι ψηφιακές τεχνολογίες δεν μπόρεσαν σε καμία στιγμή να απεμπλακούν από την τυραννία του 'νέου'. Εκλήφθησαν και παρέμειναν 'νέες τεχνολογίες' ακόμα και στις πιο κριτικές τους διαπραγματεύσεις. Όντας διαρκώς νέες, οι τεχνολογίες τελικά λειτούργησαν μέσα στα κείμενα ως δεσμώτες της ιστορικής αλλαγής. Για τους αισιόδοξους η σχεδόν οντολογική νεότητα του κυβερνοπολιτισμού προοικονομούσε διαρκώς ένα λαμπρό μέλλον μέσα στο παρόν_ για τους απαισιόδοξους προεξοφλούσε το ρου της Ιστορίας προς ένα τέλος χωρίς επιστροφή.

Συνοψίζοντας την εξέταση των πρώτων εξιστορήσεων του κυβερνοπολιτισμού, είναι δύσκολο να αρνηθεί κανείς πως στα δεκαπέντε χρόνια που μεσολάβησαν από την έναρξη της δεκαετίας του 1980 ως τα μέσα της επόμενης διαμορφώθηκε για πρώτη φορά ένα κλίμα, το οποίο ευνοούσε τις απόπειρες κατανόησης και εγγραφής των ψηφιακών τεχνολογιών μέσα στις ευρύτερες χρονικότητες της νεώτερης και σύγχρονης ιστορίας. Παρόλο που τα κείμενα τα οποία προέκυψαν από τις προσπάθειες αυτές βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ ακαδημαϊκής και δημόσιας ιστορίας, αποδίδουν εντούτοις παραστατικά το κλίμα των αναταράξεων, στις οποίες εκθέτονταν το βίωμα του χρόνου και η συναίσθηση της ιστορικότητας λίγο πριν το τέλος του περασμένου αιώνα. Επιπλέον, καθώς η συγκυρία στη διάρκεια της οποίας γράφτηκαν τα κείμενα αυτά υπήρξε μεταβατική, μεταφέρουν στο εσωτερικό τους εντάσεις και αντιφάσεις, οι οποίες είχαν ήδη ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου.

Σε ό,τι αφορά, τώρα, στο περιεχόμενό τους, οι πρώιμες και εν πολλοίς αδόκιμες αυτές 'ιστορίες' του κυβερνοπολιτισμού επιχείρησαν να συνομιλήσουν με το παρελθόν της δυτικής τεχνολογίας. Στο πλαίσιο αυτής της συνομιλίας, το ενδιαφέρον εστιάστηκε σε πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους ιστορικές συγκυρίες από τις αρχές, κυρίως, του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι και τη δεκαετία του 1970. Παρόλα αυτά όμως, η νοηματοδότηση του κυβερνοπολιτισμού βάδισε τελικά πάνω σε συγκεκριμένους αφηγηματικούς δρόμους. Οι δρόμοι αυτοί χαραχτηκαν στη βάση δέκα εννοιών, έντονα φορτισμένων με ιδεολογικό περιεχόμενο: ελευθερία/υποταγή, ανατροπή/εξουσία, επέκταση/αποκλεισμός, πρωτοτυπία/προσομοίωση και πρόσκτηση/απώλεια.

Με τη σειρά της, η εγγραφή των πρώτων 'ιστοριών' του κυβερνοπολιτισμού στη διαλεκτική που όριζαν οι παραπάνω ννοιες, μας επιτρέπει να ανιχνεύσουμε πάνω στο σύνολο του ιδιότυπου αυτού ιστοριογραφικού αρχείου μια υπερκείμενη προθετικότητα. Η καθολική, σχεδόν, δέσμευση των ειμένων της εποχής από τις συγκεκριμένες έννοιες, τα αποϊάκρυνε ολοένα και περισσότερο από την προτεραιότητα της Ιστορίας και τα έδενε όλο και πιο σφικτά στην επικράτεια του Μύθου. Ή αλλιώς: μέσα από τη συμμόρφωσή τους προς το 'δεκάλογο του κυβερνοπολιτισμού', οι εξιστορητικές καταθέσεις φαίνεται πως είχαν να διεκπεραιώσουν πιο πείγοντα εγχειρήματα από την κριτική ιστόρηση των κυβερνητικών τεχνολογιών. Μιλώντας για τις ψηφιακές τεχνολογίες στη βάση του 'νέου', του 'ισχυρού', του 'εκτεταμένου' και του 'αυθεντικού' –αλλά και των διαλεκτικών τους αντιθέτων– οι πρώτες 'ιστορίες' του κυβερνοπολιτισμού ενδιαφέρονταν όχι τόσο να εξιστορήσουν, αλλά, όπως σημειώνει ο J. Macek,

«...να εγκαθιδρύσουν τον κόσμο της νέας τεχνολογίας, να ονοματίσουν τις δυνάμεις και τις αρχές που διέπουν τον κόσμο αυτό, γενόμενες τελικά οι ίδιες [οι αφηγηματικές σταθερές των εξιστορητικών κειμένων] οι αρχετυπικές οργανωτικές δομές αυτού του κόσμου. Οι αφηγήσεις αυτές, υπερέβησαν το επίπεδο μιας απλής εξήγησης: συγκρότησαν, υποστήριξαν και κανονικοποίησαν αυτόν τον κόσμο».²¹

Η κανονιστική λειτουργία των κειμένων της εποχής καθορίστηκε από την δυνατότητά τους να ανάγουν κρίσιμα χαρακτηριστικά του κυβερνοπολιτισμού σε υπερϊστορικές, και εν τέλει, μυθολογικές αρχές: το Καινουργίο, το Ελεύθερο, το Αυθεντικό κ.ο.κ. Η κατασκευή των νέων μύθων υπαγορευόταν άμεσα από το τεχνολογικό σκηνικό της δεκαετίας του '80. Ήταν ακριβώς η εποχή όπου οι ψηφιακές τεχνολογίες έπαυαν οριστικά να είναι υπόθεση των λίγων ή των εκλεκτών· ο κυβερνοπολιτισμός ξεκινούσε την επέλασή του σε κάθε επιφάνεια της καθημερινότητας: στο σπίτι, τη διασκέδαση, τη δουλειά, την ενημέρωση, τον πόλεμο, το σώμα. Η επέκταση των τεχνολογιών προϋπέθετε την επέκταση των σχετικών μύθων. Στη συγκεκριμένη συγκυρία, οι 'ιστορίες' του κυβερνοπολιτισμού προσέφεραν και αυτές τις υπηρεσίες τους στην επένδυση των ψηφιακών τεχνολογιών με ηθικό και ιδεολογικό δυναμικό. Συνέδεσαν οργανικά τον κυβερνοπολιτισμό με τις κυρίαρχες μυθολογίες του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα περί ελευθερίας, καταπίεσης, αυθεντικότητας, μηχανικής αναπαραγωγής, κ.ο.κ., εξομαλύνοντας ουσιαστικά, την εγγραφή των κυβερνητικών τεχνολογιών στο πολιτισμικό τοπίο της ύστερης νεωτερικότητας.²²

Άλλωστε δεν είχαν περάσει παρά ελάχιστα χρόνια από τη στιγμή που ο P. Μπαρτ, κατανοώντας αυτήν ακριβώς τη δυναμική του μύθου στις μεταπολεμικές κοινωνίες, είχε, ήδη, προλάβει να σημειώσει πως

«...η ιστορία είναι για αυτόν [το μύθο] ένα είδος ιδανικής υπηρέτριας: προετοιμάζει, προμηθεύει, τακτοποιεί –ο

αφέντης φτάνει, η υπηρέτρια εξαφανίζεται σιωπηλά: ο αφέντης μπορεί τώρα άνετα να απολαύσει το ωραίο αυτό αντικείμενο του μύθου χωρίς να αναρωτηθεί από πού προέρχεται».²³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Η προσέγγιση του κυβερνοπολιτισμού ως σχεσιακού πλέγματος, στο εσωτερικό του οποίου συναιρούνται τεχνολογίες και πολιτισμικές διαδικασίες, αποτελεί περισσότερο μια γενική και ανοιχτή περιγραφή παρά έναν ακριβή ορισμό της έννοιας αυτής. Άλλωστε, οι πολλαπλές απόπειρες κατάθεσης ενός παρόμοιου ορισμού δεν έχουν καταφέρει μέχρι σήμερα να συγκλίνουν σε κάποια κοινή γραμμή πλεύσης. Είναι χαρακτηριστικό, πως ακόμα και μονογραφίες ή συλλογικά έργα, τα οποία επιχείρησαν να συστήσουν τον κυβερνοπολιτισμό σε ευρύτερα ακροατήρια, είτε αναγνώρισαν την ανεπάρκεια των ορισμών τους είτε κατέφυγαν σε γενικόλογους προσδιορισμούς, πρβλ. Pierre Lévy, *Cyberculture*, University of Minnesota Press, Μιννεάπολη 2001, σ. 91 και David Bell, «Introduction I. Cybercultures reader: a user's guide» στο D. Bell και Barbara M. Kennedy (επιμ.) *The Cybercultures Reader*, Routledge, Λονδίνο 2000, σ. 1. Για μια συνολική θεώρηση των ορισμών που αποδόθηκαν στον κυβερνοπολιτισμό μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980, βλ. Jakub Macek, *Defining Cyberculture* (v. 2), http://macek.czechian.net/defining_cyberculture.htm, 2005.
- 2 Πρόκειται για το πρώτο από μια σειρά δέκα συνεδρίων, τα οποία χρηματοδότησε το ίδρυμα Josiah Macy, Jr στο διάστημα 1946-1953. Τα συνέδρια αυτά συνέβαλαν αποφασιστικά στη συγκρότηση του διεπιστημονικού πεδίου της κυβερνητικής στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Για μια κριτική προσέγγιση των συνεδρίων και της συμβολής τους στην κατανόηση της πληροφορίας ως αποϋλικοποιημένης πραγματικότητας βλ. Katherine N. Hayles, *How we became posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics*, University of Chicago Press, Σικάγο 1999, σ. 50-83.
- 3 Internet Governance Forum, <http://www.igfgreece2006.gr/>. Αθήνα 30/10-2/11/2006
- 4 Το πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα συνεχούς ανασημασιόδοτησης μιας λέξης που συνδέεται με τις κυβερνητικές τεχνολογίες είναι εκείνο του cyborg. Πρωτοεμφανίστηκε στα λεξιλόγια της φυσικής του διαστήματος στα 1960 και συνδέθηκε με την τροποποίηση των ανθρώπινων λειτουργιών προκειμένου αυτές να ανταποκριθούν με επιτυχία στις συνθήκες ενός μη γήινου, διαστημικού περιβάλλοντος. Στη συνέχεια, περνώντας κυρίως μέσα από το έδαφος της κυβερνητικής αλλά και άλλων θετικών επιστημών η λέξη συνδέθηκε με διαδικασίες σωματικής πρόσθεσης και σύνδεσης οργανικών συστημάτων με μηχανικές συσκευές. Συμπεριέλαβε στους κόλπους της μια μεγάλη γκάμα πιθανών σημαινόμενων από τον άνθρωπο που φορά γυαλιά έως βιο-ρομποτικά πειράματα στην δεκαετία του 1970. Στις αρχές της επόμενης δεκαετίας το περιεχόμενο της λέξης ανανεώθηκε, καθώς τροφοδοτήθηκε με νέες κινηματογραφικές αναπαραστάσεις και λογοτεχνικές διαπραγματεύσεις. Μέσα από τις περιγραφές του *Νευρομάντη* (William Gibson, *Νευρομάντης*, μτφρ. Δημήτρης Σταματιάδης, Αίολος, Αθήνα [1984] 1998) ή μέσα από εικόνες σαν εκείνες του *Blade Runner* (Ridley Scott, 1982), η λέξη σταδιακά απομακρύνθηκε από τα αρχικά ερευνητικά της συμφραζόμενα. Μεταφέρθηκε στο πεδίο της μαζικής κουλτούρας για να σημάνει κυρίως νέες μορφές ύπαρξης, όπου η συνείδηση δεν προϋπέθετε αναγκαστικά την ιδιότητα του ανθρώπινου και όπου σώματα και μηχανές άρχισαν να θεωρούνται απλοί υλικοί φορείς μιας υπέρτερης ουσίας, της πληροφο-

- ρίας. Από τα μισά της δεκαετίας αυτής και ως τα τέλη του αιώνα, η λέξη επανέκαμψε στα ακαδημαϊκά λεξιλόγια των κοινωνικών, αυτή τη φορά, επιστημών. Έχοντας ως χρονική αφετηρία το 1985 και το κείμενο της Donna Haraway, «A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist Feminism in the 1980's», *Socialist Review*, τχ.15, 1985, σ. 65-107, συνδέθηκε με επιστημολογικά και πολιτικά προτάγματα της εποχής (οικολογικές απειλές, αναδιάρθρωση των έμφυλων διαστάσεων της εργασίας, κριτική του φεμινιστικού κινήματος και της ουμανιστικής παράδοσης, Κ.) Για μια γενική θεώρηση των διαδρόμων της έννοιας cyborg και της σημασίας τους για την παραγωγή πολιτισμικών νοημάτων στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα βλ. David Tomas, «Feedback and Cybernetics: Reimagining the Body in the Age of the Cyborg» στο Mike Featherstone και Roger Burrows *Cyberspace, Cyberbodies, Cyberpunk, Cultures of Technological Embodiment*, Sage Publications, Λονδίνο 1998, σ. 21-23. Μία ένδειξη των πολλαπλών νοημάτων που έχουν συσσωρευτεί σήμερα κάτω από την λέξη cyborg δίνει και το αντίστοιχο λήμμα στη διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Wikipedia, βλ. <http://en.wikipedia.org/wiki/Cyborg>.
- 5 Για μια προσέγγιση της συνθήκης του ψηφιακού υποκαθορισμού (underdetermination) σε σχέση με τη ανάλυση του υπερκαθορισμού (overdetermination) από τον Louis Althusser, βλ. Mark Poster, *What's the Matter with the Internet*, University of Minnesota Press, Μιννεάπολη 2001, σελ. 13-20.
 - 6 Για τον Macek, ο υποκαθορισμός κορυφώνεται στην ίδια την λέξη 'κυβερνοπολιτισμός', η οποία έχει πλέον σημαίνει τόσες πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους σημασίες, ώστε να μην λειτουργεί πλέον ως προσηγορικό άλλα ως «... παρακειμενικό χαρακτηριστικό της θεωρίας των κυβερνητικών τεχνολογιών». Jakub Macek, *Defining Cyberculture* (v. 2), ό.π.
 - 7 Για την έννοια της ιστορικής κουλτούρας στο πλαίσιο της δημόσιας ιστορίας (public history) βλ. Effi Gazi, «Claiming History. Debating the Past in the Present», *Historein*, τχ.4, 2003-2004, σ. 13
 - 8 Brian Massumi, *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*, Duke University Press, Ντάρχαμ 2002, σ.30
 - 9 Peter Lunenfeld, «Theorizing in Real Time: Hyperaesthetics for the Technoculture», *Afterimage*, τχ. 23, 1996, σ. 16.
 - 10 Αυτ., σ.16
 - 11 Ανάμεσα στα κείμενα που αποδίδουν με χαρακτηριστικό τρόπο την πολυμορφία και την ετερογένεια της περιόδου 1980-1995 είναι και τα ακόλουθα: Donna Haraway, «A Manifesto for Cyborgs...», ό.π., Jean-Louis Comolli, «Machines of the Visible» στο Teresa de Lauretis και Stephen Heath (επιμ.) *The Cinematic Apparatus*, Macmillan Press, Νέα Υόρκη 1980, σελ. 121-142. Ray Kurzweil, *The Age of Intelligent Machines*, MIT Press, Κάμπριτζ MA 1990. Manuel de Landa, *War in the Age of Intelligent Machines*, Zone Books, Νέα Υόρκη 1991. Kevin Robins και Frank Webster, *Information Technology: Post-industrial Society or Capitalist Control?*, Ablex Publishers, Νιου Τζέρσεϊ 1986. Ithiel de Sola Pool, *Technologies Without Boundaries: On Telecommunications in a Global Age*, Harvard University Press, Κάμπριτζ 1990. Les Levidow και K. Robins (επιμ.) *Cyborg Worlds: the military information society*, Free Association Books, Λονδίνο 1989. Andy Hawks, *Future Culture Manifesto: A Manifesto on the Here-and-Now Technocultural [R]evolution*, http://project.cyberpunk.ru/idb/future_culture_manifesto.html, 1993. Carolyn Marvin, *When Old Technologies Were New: Thinking About Electric Communication in the Late Nineteenth Century*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1988. Howard Rheingold, *Tools for Thought: the People and Ideas Behind the Next Computer Revolution*, Simon & Schuster, Νέα Υόρκη 1985.
 - 12 Ο Lunenfeld εντοπίζει την ιστορικοποιητική αυτή στρατηγική κυρίως μέσα στο πλαίσιο μιας τεκνοφοβικής πολεμικής, την οποία αποκαλεί 'νεολουδιτισμό'. Peter Lunenfeld, «Theorizing in Real Time», ό.π., σ. 16-17. Είναι γεγονός, όμως, πως η συγκεκριμένη αφηγηματική τακτική υπερέβαινε συχνά την τεκνοφοβική ρητορική, κάνοντας εμφανή την παρουσία της ακόμα και σε κείμενα περισσότερο κριτικά και λιγότερο καταγγελτικά, πρβλ. William J. Mitchell, *The Reconfigured Eye: Visual Truth in the Post-Photographic Era*, MIT Press, Κάμπριτζ 1992 και (λίγα χρόνια αργότερα) Tom Standage, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's On-Line Pioneers*, Walker & Company, Νέα Υόρκη 1998.
 - 13 Για την κρισιμότητα της γενεαλογικής προσέγγισης στην κατανόηση της ιστορικότητας του διαδικτύου βλ. Mark Poster, *What's the Matter with the Internet*, ό.π., σ. 12-13.
 - 14 Εμβληματικά κείμενα της 'διπλής απομείωσης' του κυβερνοπολιτισμού είναι τα Kirkpatrick Sale, *Rebels Against the Future: The Luddites and Their War on the Industrial Revolution: Lessons for the Computer Age*, Addison-Wesley Publishing Co., Ρίντινγκ 1995 και Chellis Glendinning, «Notes Toward a Neo-Luddite Manifesto», *Utne Reader*, τχ. 50, σ. 50-54.
 - 15 Ο Lunenfeld εντοπίζει μια σειρά λέξεων στην ακαδημαϊκή παραγωγή των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του 1990, όπως cybsex, cyberfunk, cyberbunk, cyberpunk, cyburbia, κ.ά. Χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη τάση «neologorrhea» και τη συνδέει κυρίως με την κυβερνοπάνκ λογοτεχνία της εποχής. Peter Lunenfeld, «Theorizing in Real Time», ό.π., σ. 17.
 - 16 Jakub Macek, *Defining Cyberculture* (v. 2), ό.π.
 - 17 Πρβλ. Steven Levy, *Hackers, Heroes of the Computer Revolution*, Anchor Doubleday, Νέα Υόρκη 1984. Bruce Sterling, *Hackers Crackdown: Law and Order on the Electronic Frontier*, Bantam Books, Νέα Υόρκη 1992 (<http://www.well.com:70/1/Publications/authors/Sterling/hc>)
 - 18 Donna Haraway, «A Manifesto for Cyborgs...», ό.π.
 - 19 Hawks, *Future Culture Manifesto...*, ό.π.
 - 20 Ο Macek ανιχνεύει τέσσερις γενικούς αφηγηματικούς τόπους στη βάση των οποίων οργανώθηκε η σύσταση του κυβερνοπολιτισμού σε ολόκληρη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα. Οι τόποι αυτοί αφορούν στην εννοιολόγηση της τεχνολογίας ως κοινωνικού δράστη της αλλαγής, και τις σχέσεις τεχνολογίας και συνόρου, αυθεντικότητας και ισχύος ή ελευθερίας. Jakub Macek, *Defining Cyberculture* (v. 2), ό.π.
 - 21 Αυτ.
 - 22 Η K. Harrasser έχει εντοπίσει ιδιαίτερα στο πεδίο της επιστημονικής φαντασίας την ιδεολογική επένδυση των ψηφιακών τεχνολογιών της δεκαετίας του '80 μέσα από την κατίσχυση συγκεκριμένων αφηγηματικών τόπων και δομών της αίσθησης. Karin Harrasser, «Transforming discourse into practice: computer-histories and digital cultures around 1984», *Cultural Studies*, τχ. 16/6, 2002, σ. 822.
 - 23 Ρολάν Μπαρτ, *Μυθολογίες. Μάθημα*, μτφρ. Καίτη Χατζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1979, σ. 255